Zandlopers op de baanderdeuren van boerderijen in Ambt Vollenhove

Henk de Zeeuw, Boerderijenstichting Land van Vollenhove
(gepubliceerd Kondschap jrg 34, no 2, maart 2018)

Over baanderdeuren en zandlopers

Baanderdeuren zijn de grote hoge dubbele deuren in de schuur van boerderijen waardoor men vroeger het hooi naar binnenreed. Als je door de Leeuwte tussen Vollenhove en Sint Jansklooster rijdt, kun je bij diverse boerderijen zien dat de baanderdeuren in de vorm van een zandloper zijn beschilderd (fig. 1).

Fig. 1. Baanderdeuren met zandlopers op een boerderij van het dwarsdeeltype in de Leeuwte (Foto G.J. Dukker, 1963, bron: RCE)

Dit gebruik om zo'n zandloper (ook wel diabolo genoemd) op de deuren of luiken te schilderen is al vanaf de 16e eeuw in gebruik vooral op adellijke huizen zoals onder andere zichtbaat is op een oud schilderij van het slot Toutenburg bij Vollenhove (maar met een ander zandloper patroon dan we nu op boerderijen in de Leeuwte aantreffen).

Fig. 2. Slot Toutenburg uit 1660 met zandlopers op de raamluiken en poortdeuren (schilder: J. Camerlinck; Stedelijk Museum Zwolle)

De zandlopers hebben waarschijnlijk dezelfde functie gehad als het stiepelteken (het teken op de sluitstijl voor de dubbele deuren in Twentse boerderijen, zie figuur 3): een maalkruis ter afwering van gevaar en onheil.

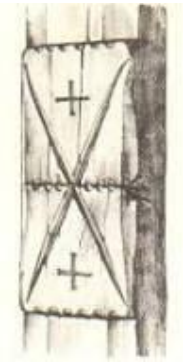

Fig.3: Stiepelteken uit 1637 (Rijksmuseum Twente)

In de 18e eeuw gingen adellijke families ertoe over ook de luiken en deuren van de bijbehorende boerderijen te voorzien van de kleuren van hun huis, veelal ook in de vorm van zandlopers. De “Kijkwijzer Landgoedluiken in Overijssel” van Ewout van der Horst (IJsselacademie 2013) geeft een aardig overzicht van dergelijke “heraldische beschilderingen” met kleuren die vaak aan het wapenschild van de adellijke zijn ontleend.

Waar boerderijen van zandlopers zijn voorzien, zoals in de Leeuwte, ben je dus geneigd om aan te nemen dat er een verband is (of geweest is) tussen deze boerderij en een adellijke (riddermatige) familie, waarvan er vele in Vollenhove (en een paar daarbuiten) op een havezate woonden.

Maar dan is het wel eigenaardig dat de baanderdeuren in de Leeuwte vrijwel allemaal hetzelfde patroon hebben, terwijl er destijds wel 17 adellijke families waren. Reden voor Jos Mooijweer (historicus Historisch Centrum Overijssel) om aan te nemen dat het in dit geval niet om “heraldische” kleuren gaat. Maar als dat niet de verklaring is, wat dan wel?

Inventarisatie

Om een antwoord te vinden op deze vraag hebben we een nadere inventarisatie gemaakt van de boerderijen in het Land van Vollenhove met baanderdeuren waarop zandlopers ouder dan 20 jaar en boerderijen waarop aantoonbaar ooit zulke zandlopers zaten. Daarbij zochten we ook antwoord op vragen als: Wat voor variaties zitten er in de zandlopers? Op wat voor type boerderijen komen de zandlopers voor; Zijn dat pachtboerderijen of bedrijven in eigendom van boeren; Waren dat grotere of kleinere boeren; In welke periode werden deze boerderijen vooral gebouwd?

We vroegen uw hulp via facebook (dank voor de vele tips!), we zochten in beeldbanken naar oude foto’s en ansichtkaarten, we spraken met bewoners van boerderijen met zandlopers op de baanderdeuren en belden met kenners van de boerderijgeschiedenis in deze streek.

In diverse gevallen bleek dat de zandlopers relatief recent op de baanderdeuren aangebracht waren en veelal slechts 5 tot 20 jaar oud waren. Vaak werden deze gekopieerd van een van de oude boerderijen in de Leeuwte.

Bevindingen

De volgende tabel geeft een overzicht van de boerderijen waarvan we zeker weten dat er al langere tijd (minstens 40-50 jaar) zandlopers op de deuren staan of vroeger hebben gestaan (te zien op oude foto of ansichtkaart).

Tabel 1: Boerderijen in het Land van Vollenhove met oudere zandlopers op de baanderdeuren

Adres	**Zandloper type**	**Naam**	**Datering Zandlopers**	**Bron**	**Opmerking**
Duinweg 6	A1	De Duin	Meer dan 65 jaar	Dhr. Leeuw	uleboerden geven Friese invloed aan
Leeuwte 29	A1		Voor 1935	Mevr. Souman	In 1898 herbouwd
Leeuwte 30/30a	A1		Voor 1963	Beeldbank	
Leeuwte 47	A1	Westermaan-beek	Voor 1960	Beeldbank	
Leeuwte 49	A1 (?)	Oostermaan-beek	Voor 1963	Beeldbank	Vervangen; nu huis
Leeuwte 51	A-variant	Wildingen	Voor 1960	Beeldbank	
Leeuwte 64	A1 (?)	Ruigenhof	Voor 1928	Tekening in boekje	Boerderij in 1928 afgebrand
Leeuwte 70	A-variant	Maascamp	Meer dan 50 jaar	Dhr. Van Egten	
Moespot 13 (of 17?)	A1 (?)	Herberg De Moespot	Voor 1890	particuliere collectie	
Oppen Swolle 3	A1 (?)		Voor 1910	Beeldbank	
Molenberg, Vollenhove	A1 (?)		Voor 1930	Beeldbank	
Steenwijker weg 2, Blokzijl	A- variant		Voor 1927	Beeldbank	Recent herbouwd; uleboerden

A1 = dominante zandloper type
(?) = foto laat niet toe met zekerheid te zeggen of de zandloper van het dominante type is of een variatie daarop.

Er lijkt één dominant type zandlopers gebruikt te worden waarbij de zijvlakken van de zandloper donkergroen zijn en de boven- en ondervlakken wit. In het midden -om het snijpunt van de diagonalen- is een witte cirkel met daarin een kleine zandloper in rood en in het middelpunt een zwart rondje (zie fig. 4).

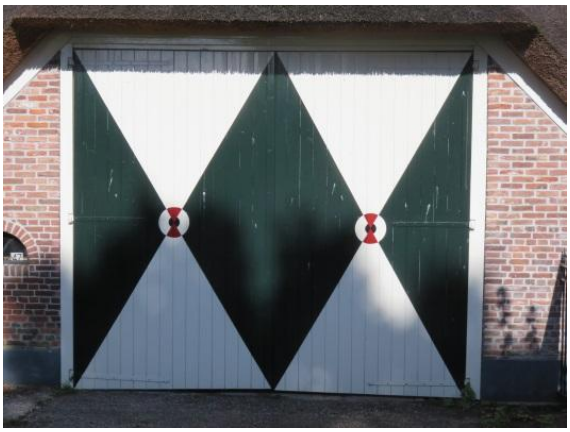

Fig. 4. Zandloper motief boerderij in de Leeuwte (dominant type)

We vinden ook één belangrijke variatie op dit dominante type (zie fig. 5), waarbij de cirkel in het midden wat groter is dan in het dominante type, waarbij het wit daarbinnen wat kleiner en het zwarte bolletje wat groter is.

Fig. 5. Zandloper motief boerderij in de Leeuwte (variatie)

Andere voorkomende types zijn veelal van recente datum en vaak eigen creaties.

De oudere zandlopers komen overwegend voor op de deuren van grotere boerderijen in particulier bezit, die in de tweede helft van de 19de eeuw gebouwd werden en twee stel baanderdeuren aan de zijkant hebben (dwarsdeel type boerderij met zijbaanders). In de Leeuwte hebben we een zestal boerderijen kunnen vinden met zandlopers waarvan aangetoond kon worden (door foto's of getuigen verslagen) dat ze er al heel lang opstaan of er vroeger opgestaan hebben. Ook de boerderij "de Duin" heeft dezelfde zandlopers (maar op één paar deuren aan de voorzijde). Dergelijke zandlopers stonden blijkens oude foto's ook op de deuren van herberg de Moespot en de molen in Vollenhove en op de boerderij

Oppen Swolle 3.
Het lijkt er dus inderdaad op dat de zandlopers op baanderdeuren in het Land van Vollenhove geen “heraldische” beschilderingen zijn die aangebracht werden op pachtboerderijen in bezit van een adellijke familie, maar een streekeigen gebruik door de wat grotere boeren-eigenaren die in de 19e eeuw hun oude boerderij konden vervangen door een nieuwe boerderij. Het zou best zo kunnen zijn dat het aanbrengen van zandlopers op de baanderdeuren een manier was om hun status uit te drukken.

Vragen

Er blijven genoeg vragen over, met name: waar ontleenden de boeren in deze streek nu dit specifieke zandloperpatroon aan? Eén hypothese is dat het afkomstig is uit Zuid West Friesland. Ook daar vind je vele (grotere) boerderijen met vergelijkbare zandlopers op de baanderdeuren, maar zonder het zwarte rondje op het kruispunt (zie figuur 6). Volgens Hans de Haan van de Boerderijenstichting Fryslân gaat het ook hier niet om heraldische kleuren op pachtboerderijen, maar om wat pronkerige “eigen” boeren.

Fig. 6: Zandlopers op de baanderdeuren van een boerderij in Koudum

Andere nog openstaande vragen zijn onder anderen:

- Er zijn meldingen dat er ook aan de Barsbeek boerderijen waren met zandlopers op de baanderdeuren, maar daarvoor hebben we nog geen bevestiging gevonden. Wie weet hier meer van?
- Er zijn in de Leeuwte, Schaarweg en Oppen Swolle meer boerderijen met twee stel baanderdeuren in de zijgevel. Weet u of hier vroeger ook zandlopers op stonden?
- Van een boerderij in Tuk (jaren geleden afgebroken) vonden we een oude foto met soortgelijke zandlopers (zie figuur 7).

Fig. 7. Boerderij Spitzen, Tuk (1930 en 1977)

- Ook in Paasloo, Wetering en Spanga staan boerderijen met oude zandlopers op de baanderdeuren, maar deze hebben weer een iets ander patroon dan het dominante type in Ambt Vollenhove (zie figuur 8). Kent u meer voorbeelden, laat het mij weten!

Fig. 8. Boerderij aan de Lindedijk, Spanga

Mocht u foto's, tekeningen, ansichtkaarten e.d. hebben van boerderijen in het Land van Vollenhove met zandlopers op de baanderdeuren of over andere informatie beschikken die kan helpen om het geheim van de zandlopers in deze regio verder op te lossen, dan stel ik het zeer op prijs als u even contact met mij opneemt (contact@boerderijenlandvollenhove.nl)